

A PACIFIZMUS ÚTJÁN. (MEGJEGYZÉSEK A KELLOGG-SZERZŐDÉS MAGRGÓJÁRA).

I.

Csodálatos-e, hogy pusztító véres háborúk után fokozott erővel szokott feltámadni a tartós béke vágya? Csodálatos-e, ha az elviharzott harcok szenvedéseitől még lázas emberiség szemei előtt a kiontott vér és elhullatott könny páráiban megjelenik az *örök béke* csalogató fényes délibábja?

Elöttem van *Woytinsky* Wladimir „Der Kriegstribut Europas“ c. tanulmánya,¹ melyben a világháború gazdasági mérlegét igyekszik a statisztikus rideg számsoraiban elibénk állítani. Ha szó férhet is ezeknek a sokban becslésen alapuló számításoknak a pontosságához, mégis megdöbbenően hatnak, úgyhogy Virgilius szép mondását alkalmazhatná reájuk az ember: „sunt lacrimae rerum“. A hadviselők közvetlen háborús kiadásai kereken 575 milliárd arany márkára, a háborús pusztítások kárösszege 70 milliárd arany márkára, s a háború utáni termelés csökkenése csupán az európai államokat, — Oroszország kivételével, — véve tekintetbe 1919-től 1927-ig — ez a legnagyobb háborús kár — 850 milliárd arany márkára becsülhető. Ha meggondoljuk, hogy Németország nemzeti jövedelmét a háború előtt mindössze évi 43 milliárd márkára, s egész Európa termelésének eredményét — ugyancsak Oroszország kivételével — 1913-ban kereken 200 milliárd márkára becsülték, csak akkor alkothatunk magunknak igazában képet arról, hogy a világháború gazdasági rombolásának milyen gigantikus arányai bontakoznak ki a felsorolt néhány számból.

Ki foglalhatná azonban számokba, hogy a világháború körülbelül 10 millió halottja és 20 millió sebesültje, s a háború utáni körülbelül 7 millió hadirokkant mekkora veszteséget jelent? Pedig

¹ A Paneuropa c. folyóirat (Wien—Leipzig—Paris) 1928 május—júniusi füzetében.

ezek a számok már sokkal pontosabbak s kevésbé alapulnak becslésen mint az előbbieket; igazi jelentőségüket azonban csak az a statisztikus tudná kifejezni, aki pontosan le tudná mérni az anyai szív fájalmát, az özvegyek és árvák könnyét, az emberi szenvedés súlyát és a széjjelfoszlott boldogság keservét.

Csodálatos-e, ha ezek a néma számok, amelyek — mielőtt még lajstromba foglalták volna őket — reárakták millió és millió ember vállára az ő súlyos keresztjét, hangosan kiáltó vádat emelnek a háború ellen, s élesztik és erősítik azt a vágyat, hogy pusztító háborúk véres borzalmaival és rombolásaival soha többé ne fokozzuk azt a terhet, amelyet nehéz földi útján, mostoha körülmények között, kemény küzdelemben, amúgyis meggörnyedve hordoz az emberi nem?

És csodálatos-e, hogy ez a világboldogító vágyakozás különösen erős a *győztes* államok körében, amelyek számára a *jövő* háborújának a kiküszöbölése egyúttal az *elmúlt* háború zsákmányának a biztosítását jelenti? Magában véve furcsa látvány ugyan, midőn a mészáros kenetteljes szavakban vértől való irtózást prédikál. És még furcsább, midőn a világháború legfőbb előidézője, Poincaré úr, békeszeretetét hangoztatva bölcs szavakban arról akarja meggyőzni a világot, hogy a háború a győztes nemzetnek sem hozhat hasznot, amiért is Franciaország el van szánva arra, hogy a háborút örökre száműzze magától.² Igen különös látvány volt az is, midőn a nagy világégés füstölgő romjain a győztes hatalmak nemcsak a „vae victis“ brutális parancsát, hanem egyidejűleg a pacifizmus szelíd ígét is reázúdították a legyőzöttek fejére. Wilson elnök ábrándjaitól Kellogg javaslatáig mennyi nemes gesztust pazaroltak a hatalmas győzők a békeszeretet hirdetésének, a háború elítélésének! Nekünk lefegyverzett, kifosztott, „béke-bontó“ magyaroknak külön is nemegyszer alkalmunk volt arra, hogy állig felfegyverkezett rabló szomszédainknak malasztos pacifista tanításait hallhassuk. Azonban csodálkozhatunk ezen?

Aminek a pacifista gondolat erejébe vetett hitet legelőször meg kell ingatnia, az éppen az, hogy a pacifizmus *elsősorban* a *győzők* hitvallása. Igaz, hogy nem minden győző; az ó-kor leg-hatalmasabb győzői, a rómaiak, nem voltak pacifisták. Náluk még hiányzott a logikának az a merészsége, hogy amit kegyetlen erővel szereztek, azt kegyes igéekkel' akarják megtartani. De a mi

² Poincaré beszéde a párizsi amerikai követség 1928 júl. 4-iki lakomáján.

legyőzőink logikája kétségtelenül már elérte ezt a fejlődési fokot. Ebben rejlik azonban napjaink pacifizmusának egyik legnagyobb erkölcsi fogyatékosága. Erkölcsi érzésünk szerint kétségtelen ugyanis, hogy a jövő háborúját nem ítélné el az, aki a múlt háborújának a zsákmányát élvezte. A jövő háborúját t. i. csupán azon az alapon ítélné el, hogy magát a háborút rossznak és igazságtalannak tartjuk; aki azonban a háborút igazságtalannak tartja, az nem ragaszkodhat ahhoz, amihez csupán ezen igazságtalan úton, vagyis csupán igazságtalanság árán jutott. Aminthogy nincs joga a rablás, — a jövőben elkövetendő rablás ellen sem, — prédikálnia annak, aki a múltban elkövetett rablások gyümölcseiből él. Úgy érezzük, hogy annak a Kellogg-féle szerződésnek, amelynek alap gondolata az, hogy a háború elítélendő, és ezért lehetőleg el kell tiltani minden háborút, ki kellene egészülnie annak az elvnek a kimondásával, hogy amint tilos a háború, akként tilos bármit is háborús úton szerezni, s így visszaadandó mindaz, amihez valamely állam pusztán háborús erőszak útján jutott. Amint a jövőben döntőbíróóságok volnának hivatva eldönteni a nemzetek közötti vitákat és viszályokat, akként kellene az elmúlt háború zsákmányának a jogosságát is döntőbíróóságoknak megítélniök. Ha a háborút ki akarjuk küszöbölni az emberiség életéből, küszöböljük ki a háború gyászos emlékeit is, ha igazán pacifisták vagyunk! Ha az emberiség valóban arra van hivatva, hogy jövő életrendjét az igazság és jog uralma határozza meg, úgy nem lehet sürgősebb dolga, minthogy kiküszöbölje a háború nyomán fakadt tömegtelen sok igazságtalanságot. Bűzös mocsár fölé hiába építünk szanatóriumot. A Kellogg-szerződés azonban ezt akarja; távol attól, hogy a Párizs-körüli békék igazságtalanságainak a kiküszöbölését kilátásba helyezné, szerzőinek megállapítása szerint nem ellenkezik egyéb szerződések mellett a népszövetségi szerződéssel sem, mely népszövetségi szerződés 10-ik cikke pedig tudvalevőleg a mai igazságtalan határokat biztosítja és állandósítja. Meg kell tehát állapítanunk, hogy a Kellogg-szerződés pacifizmusa nem következetes, és tulajdonképpen a győzik pacifizmusát szolgálja.

Nem olyan természetes mint a győztesek pacifizmusa, de azért kétségtelenül létezik a *legyőzöttek* pacifizmusa is. Ki tagadhatná például, hogy napjainkban igen erős pacifista hurokat pengetnek — Ausztriáról nem is szólva — a legyőzött Németországban is. A nemzeti önérzetében mélyen megsértett, megalázott Német

Birodalom feltűnő örömmel sietett a Kellogg-szerződéshez is készséges hozzájárulását megadni. Pedig a legyőzöttek pacifizmusának igen nehéz akadályai vannak. Amíg a győztesek pacifizmusa egyúttal a háborús zsákmány biztosítását szolgálja, addig a légy özöttéké egyúttal az erőszakkal reájuk kényszerített békediktátum igazságtalanságaiba való beletörődést jelenti. Aki mindenáron ragaszkodik a békéhez, annak már eleve le kell mondania arról a gondolatról, hogy kedvező alkalom adtán az őt ért sérelem orvoslását kiharcolja. A legyőzött nemzetek lelkében tehát a háborútól való irtózás kétségtelenül jogosult gondolatával szükségképpen birokra száll az az ugyancsak kétségtelenül jogosult gondolat, amely a győzöktől reájuk rakott bilincseknek a széttörését követeli, amely igazságosság után kiált.

Ez a körülmény az, ami újabb csapást mér a pacifista gondolat erejébe vetett hitre. Mert az a nemzet, amely a legnagyobb gazságokat is inkább békésen eltűrni hajlandó, csakhogy a kardhoz nyúlnia ne kelljen, erkölcsileg semmivel sem áll magasabban mint az, amely a mészáros véres kötényében vértől való irtózást prédikál. Amíg lesznek az embereknek ideáljaik, addig készeknek kell lenniök arra is, hogy ezeket, ha kell, áldozatok — esetleg életük kockáztatása — árán is megvédjék — hiszen enélkül még csak egy nagyobb tüzet sem lehetne eloltani —; amíg lesznek a nemzeteknek eszményeik, készeknek kell lenniök arra, hogy értük magukra vegyék, ha kell, a háború keresztjét. Az a nemzet, amely mindenáron csak a békét akarja, amely a maga igazságáért nem hajlandó a vér és vas mezején is síkra szállani, az eszmények iránti lelkesedésnek nem túlságosan nagy fokát árulja el. Nem lehet tagadni, hogy az érem egyik oldaláról nézve sok igazság rejtőzik *Moltkenek*, a nagy német hadvezérnek, abban a mondásában, hogy: „Az örök béke álmom, és mégcsak nem is szép álmom! A háború az isteni világrend egyik eleme. Az ember legnemesebb erényeit fejleszti ki: a bátorságot és a lemondást, a kötelességtudást és az áldozatkészséget. A katona életét áldozza fel. A háború nélkül a világ elposhadna és materializmusba veszne.”³ Igaz, hogy egy hasonló érveléssel már *Kant* szembeszegezte azt a görög mondást, hogy „a háború azért rossz, mert több rossz embert

³ Bluntschli professzorhoz intézett levelében. L. Saale-Zeitung 1881, 28. sz. Megjelent a „Revue de droit international“-ban is.

teremt, mint amennyit elpusztít“;⁴ a nagy königsbergi bölc, aki egyik külön munkáját szentelte az *örök béke* kérdésének, nem vette azonban észre, hogy minden pacifista felfogást a kellő értékre süllyesztett le azzal az egyik másik művében található gyönyörű mondásával, hogy: „ha az igazságosság elpusztul, úgy nincsen többé értéke annak, hogy emberek éljenek a Földön“.⁵ Aki az igazságosság magasztos eszméjével szemben ilyen kevés értéket tulajdonított az egész emberiség életének, arról nem hihetjük, hogy a legigazságtalanabb békébe való beletörődést hirdette volna, csakhogy fegyvert ragadni ne kelljen.

Foglaljuk össze eddigi elmélkedésünk eredményét. Láttuk egyrészt azt, hogy a háború kimondhatatlan szenvedést és rombolást jelent, s hogy ennél fogva hatalmas erkölcsi értéke van az örök békére való törekvésnek, a „békesség a Földön az embereknek“ evangéliumi jó kívánságának. Láttuk azonban másrészt azt is, hogy sem a győztes nemzetek pacifizmusa, sem a legyőzöttek nincsen erkölcsi makula nélkül. A győzők pacifizmusa a béke gondolat erkölcsi eszméjét a háborús zsákmány biztosításának erkölestelen céljára prostituálja. A legyőzöttek pacifizmusa viszont a fennálló igazságtalanságokba való férfiatlan és gyáva beletörődést, a poshadt béke érdekében a nemzeti ideálokról való lemondást jelenti.

Könnyű ezek után a következtetést levonni. Erkölcstelenséggel nem lehet az erkölcsnek szolgálni, s ezért sem a győztesek, sem a legyőzöttek pacifizmusa nem alkalmas arra, hogy az emberiség üdvére váljon. Az az örök béke, amely az igazságtalanságot állandósítja, rosszabb a temető békéjénél, mert az emberi nem erkölcsi méltóságát devalválja. Előbb az igazságtalanságokat kell eltüntetni, csak azután lehet az igazi békéről beszélni. *Előbb el kell tűnnie a győzők és legyőzöttek különbségének* s a „vae victis“ elvének szellemében elkövetett sok méltánytalanságnak, hogy ne a győztesek és legyőzöttek pacifizmusáról, hanem az igazság pacifizmusáról beszélhessünk. „*Justitia et Pax*“; ez a sorrend nem fordítható meg: *előbb az Igazság, azután a Béke*. „First justice, then peace“ — mondotta a Kellog-szerződésre Magyarország Kormányzója.⁶

⁴ Kant: Zum ewigen Frieden. 1795. L., Akad. kiadás VIII. 365. 1.

⁵ Kant: Rechtslehre. Allg. Anmkg. E. L.

⁶ 1928 aug. 15-ikén a Szent István-napi ünnepre Magyarországra jött ame-

Hogy ebből a szempontból a Kellogg-szerződéstől nem sok jót várhatunk, arról fentebb már volt szó. Az igazság érdekében nem tesz semmit; a béke érdekében pedig — ettől az alaphibától eltekintve is — igen keveset, mert hiszen a háborút csupán „*mint a nemzeti politika eszközét*“ tiltja el, ami a szerződés aláírásánál *elhangzott értelmezés szerint* csupán az *önző és önkéntes háború* eltiltását jelenti;⁷ kétségtelenül jogosultnak tekinti tehát a Kellogg-szerződés is a kényszerű, a védelmi háborút, s e fogalomnak a határozatlansága éppoly kétségtelenül lehetővé fogja tenni, hogy amely nemzet háborút akar, ezentúl is bőven találhasson ürügyet reája.^{7a} Azzal a legkényesebb kérdéssel, hogy mi történik akkor, ha valamelyik „Magas Szerződő Fél“ a szerződést egészen egyszerűen megszegi — s nekünk magyaroknak semmi okunk sincsen arra, különösen az optáns-per tapasztalatai óta, hogy illúziókban ringassuk magunkat nemegy „Magas Szerződő Fél“ becsülete felől, — nem akarok foglalkozni. Maga a szerződés erre az esetre akként rendelkezik, hogy ha a szerződő hatalmak egyike megsértené a szerződést, ez a körülmény megfosztja őt a szerződés előnyeitől is.⁸ Mit jelent ez egyebet mint azt, hogy szerződészegés által bármelyik szerződő fél a szerződést magára nézve érvénytelenítheti.

rikai magyarokhoz intézett beszédében. — Ez év okt. 9-ikén a magyar kormány közzétette annak a jegyzéknek a szövegét, amellyel az Egyesült Államok kormányát a Kellogg-szerződéshez való csatlakozásáról értesítette. Ez a jegyzék igen helyesen ugyancsak reámutat a béke kérdésének és az igazságosság kérdésének a szoros összefüggésére. „A magyar kormány — így végződik a jegyzék — természetesen abban a feltevésben adja meg hozzájárulását az Egyesült Államok kormányának javaslatához, hogy az Egyesült Államok kormánya a többi aláíró állammal együtt keresni fogja a módot arra, hogy a jövőben békés úton lehessen biztosítani az *igazságtalanságok* orvoslását.“ A Kellogg-szerződéshez csatlakozott államok között eddig a magyar állam volt az egyetlen, amely említett és világszerte nagy feltűnést keltett jegyzékében a béke igazi erkölcsi alapjára, az igazságosságra reámutatott.

⁷ Abban az egyetlen beszédében, amely a szerződés aláírásakor, 1928. avg. 27-én elhangzott, Briand francia külügyminiszter többek közt a következőket mondta: „..... la guerre est répudiée sans réserve en tant qu'instrument de politique nationale, c'est-à-dire dans sa forme la plus spécifique et la plus redoutable: *la guerre égoïste et volontaire*.“ — A szerződés I-ső artikulusa különben így szól: „Les Hautes Parties Contractantes déclarent solennellement au nom de leurs peuples respectifs qu'elles condamnent le recours a la guerre pour le règlement des différends internationaux, et y renoncent en tant qu'instrument de politique nationale dans leurs relations mutuelles.“

^{7a} Jellemző erre, hogy egy hónappal a Kellogg-szerződés aláírása után a francia felhivatalos *Temps* vezércikkben fejtegeti, hogy Franciaország és szövetségesei Ausztriának Németországhoz való csatlakozását *casus bellinek* tekintenek, s „*védelmi háborúval*“ támadnak meg miatta Németországot.

⁸ A szerződés bevezető része mondja többek közt a következőket: „... toute puissance signataire qui chercherait désormais a développer ses interets

II.

Ha ekként nem lesz is sok gyakorlati jelentősége a Kellogg-szerződésnek, azt mindenesetre el fogja érni, hogy színes illúziókat kelt széles körökben s azután bekerül a világbékére irányuló tervezetések történeti ereklyéi közé.

A Kellogg-szerződés ugyanis a pacifista szellemi ősök igen hosszú sorára tekinthet már vissza. *Dubois* Péter középkori francia író már 1306-ban felveti „*De recuperatione terrae Sanctae*“ c. munkájában azt a tervet, hogy a keresztény nemzetek a háborúskodások kikerülése végett egy nagy népszövetségben egyesüljenek, s vitás ügyeiket egy nemzetközi állandó döntőbírótság intézze el, egyéb közös ügyeiket pedig a pápa elnöklete alatt tartandó zsinatok igazítsák; mindez persze csupán azt célozta volna, hogy a keresztények közti béke lehetségessé tegye a Szentföld háborús visszafoglalását. *Podjebrad* György cseh királynak, a mi Mátyás királyunk kortársának, ugyancsak ismeretes egy hasonló pacifista terve. A XVII. század elején, a 30-éves háború idejében *Sully* herceg, IV. Henrik volt minisztere foglalkozott a háborúk kiküszöbölésének és egy európai keresztény államszövetségnek a gondolatával. Ugyancsak a háborúk zajától hangos időkben keletkezett, — s már ez a körülmény is mutatja, hogy milyen javíthatatlan optimizmus szükséges az ilyen pacifista tervezettséghez, — *Charles* *Irenée de Saint-Pierre* abbénak „*Projet de paix perpetuelle entre les potentats de L'Europe*“ (Utrecht, 1713, 3. köt.) című híres munkája. A nagy francia forradalom vérzivatarai között, az 1795-iki bási béke után, és a nagy napóleoni háborúk küszöbén írja meg *Kani* is „*Zum ewigen Frieden*“ (1795) c. fentebb már említett munkáját.

Ez az utóbbi mű különösen azért érdekes, mert minden idők

nationaux en recourant a la guerre *devru etre privée du bénéfice du présent itaité,*“ — A szerződés megkötését megelőző jegyzékváltásokban szó volt ugyan arról, hogy a szerződő államok kötelesek legyenek a szerződést esetleg megszegő állammal szemben bizonyos szankciókat alkalmazni, az Unió kormánya jún. 23-iki jegyzékében a franciáknak tett koncesszióként beleegyezett azonban abba, hogy a szerződésszegővel szemben a többi állam semmire se legyen kötelezve. Így jött létre a bevezető rész idézett megállapítása. — Csak mellesleg jegyezzük itt meg, hogy egy olyan, — a háborút eltiltó, — szerződés, amely a szerződésszegő állammal szemben arra kötelezné a többi államokat, hogy megtorló háborút indítsanak ellene, a legtökéletesebb ellenmondás: a háborút eltiltó és egyben háborúra kötelező Szerződés volna. Lásd erre vonatkozóan jelen értekezésünk befejező részét. (III.)

egyik legnagyobb gondolkodóját látjuk benne megjeleni a pacifizmus útján. Kant ebben a munkájában az örök béke feltételeit igyekszik megállapítani, s a legelső követelmény, amelyet az állandó béke érdekében támaszt, úgy szól, hogy nem szabad olyan békéket kötni, amelyek jövő háborúk anyagát foglalják magukban. Megszívlelhették volna ezt a Párizs-körüli békék megalkotásakor ellenségeink, de nem kevésbé ajánlhatjuk ezt a kanti megállapítást az állandó béke feltételeinek a biztosítása ügyében fáradó Kelloggnak a figyelmébe is. Egyik további előfeltétele az állandó békének Kant szerint az is, hogy a hadviselők már a háborúban se kövessenek el olyan aljasságokat (orgyilkosságot, méregkeverést, szerződészegést, árulást, stb.), amelyek az egymás iránti kölcsönös bizalmat később lehetetlenné teszik. Bátran hozzátehető volna a nagy königsbergi bölcset is, hogy a békekötés alkalmával se kövessenek el hasonló aljasságokat; csak hogy Kant még nem ismerte a trianoni békét. S mindezeket a feltételeket, — még négy másik (az állandó hadseregek megszüntetésére, háborús célú kölcsönök felvételének a tilalmára, a más államok kormányzatába való erőszakos beavatkozásnak, valamint annak, hogy *valamely államterület a lakosság akarata ellenére egy másik államhoz csatoltassék az eltiltására vonatkozó*) feltétellel együtt, — egyenesen az örök béke *előzetes* feltételeinek — (Präliminarartikel zum ewigen Frieden) — nevezi. Azt hisszük tehát, hogy híven fejezzük ki az ebben rejlő kanti gondolatot, ha azt mondjuk, hogy addig, *amíg az igazság legerősebb követelményei a nemzetközi életben nem érvényesültek*, szerinte is *az örök békéről beszélni sem lehet*. A pacifista Kant erősíti meg ekként azt az ellenvetést, amelyet fentebb a pacifista Kellogg-szerződés ellen tettünk.

Az örök békének Kant szerint azonkívül három *végleges* feltétele — (Definitivartikel zum ewigen Frieden) — is van: 1. alkotmányos kormányforma, amely mellett a hadviseléshez a nép hozzájárulása szükséges; 2. az, hogy a világ lakóinak az érintkezése legyen akadálytalan, szorítkozzék azonban a békés forgalomra; 3. s végül az, hogy az államok kössenek egymással, ha már egyetlen nagy világállamban egyesülni nem akarnak, a háborút kizáró béke-szövetséget. — Ilyen háborút kizáró szövetséget akar, amint tudjuk, a Kellogg-szerződés is létrehozni, ezzel tehát megvalósulna az egyik kanti követelmény. Hogy az örök béke maga közelebb jut-e ezzel a megvalósuláshoz, és hogy ez a békeideál egyál-

talában megvalósítható-e, az természetesen más kérdés. Kant maga is az őt jellemző józansággal csupán az örök béke *feltételeiről* beszél; követelményekről van tehát szó és nem jóslásokról. Az örök-béke ideálját pedig csak mint erkölcsi parancsot, követelményt, eszményt állítja elénk, amely felé szüntelenül törekednünk kell. Hogy el fogjuk-e érni? Más kérdés. Igaz, hogy Kant erről is nyilatkozik, ő azt hiszi, hogy igen. Úgy látja, hogy az örök-béke végleges feltételei mindinkább megvalósulnak: az alkotmányosság fejlődik, a kereskedelmi szellem, a békés forgalom szelleme erősödik, s a szabad nemzetek közelednek egymáshoz, készen arra, hogy külső viszonylataikat is a jog uralmának vessék alá. Egy szóval úgy látja, hogy az emberiség fejlődése az örök béke felé halad. Mint Machiavelli híres tanításának, amely a politikát az erkölcstől teljesen különválasztja, az ellentétét állítja oda azt a meggyőződését, hogy az emberek a jog eszméjét a közügyekben éppen úgy nem nélkülözhetik, mint ahogy magánviszonyaikban nem lehetnek el nélküle. Kimondja azt a nagy szót, hogy „az igazi politika nem tehet egy lépést sem anélkül, hogy előbb a morálnak ne hódolt volna.“ S ezért azt hiszi, hogy az örök békének is meg kell valósulnia: „keressétek, — mondja, — mindenekelőtt a tiszta erkölcs országát és annak *igazságosságát*, s célotok (az örök béke áldása) önmagától fog megvalósulni“. „Az örök béke, — így végzi munkáját, — ... nem üres szó, hanem olyan feladat, amely lépésről-lépésre megoldva, s az előrehaladás idejének remélhető rövidülésével, állandóan közeledik célja felé.“⁹

Kant ebben, úgy látom, rendkívül optimista. S ez annál feltűnőbb, mert — amint az tudva van — az embersors megítélésében különben nem vélekedik ekként. Ellenkezőleg, nagy pesszimizmus nyilvánul meg abban az ismeretes felfogásában, hogy erény és boldogság nem esnek össze, hogy az erény és a boldogság eloszlásában igen nagy diszparitás van ezen a Földön: a jók mi sokszor boldogtalanok, s a gonoszok mi sokszor boldogulnak és diadalmaskodnak velük szemben. Hiszen éppen ezen a pesszimista felfogásán alapul Kant szilárd hite a túlvilági életben: erkölcsi felfogásunk nem tud belenyugodni szerinte a jóság és a boldogság földi aránytalanságába, s ezért parancsolólag követeli, hogy legyen egy más világ ezen a siralomvölgyén kívül, ahol a jók elveszik az Örök Bíró kezéből „az életnek koronáját“. Ki ne érezné az ellent-

⁹ L. Kant, id. m. (Akad. kiadás.) 375—6., 380., 378., 386. 11.

mondást, amidőn a földi boldogtalanság tengerén hanykódó embernek azt mondja Kant is, hogy: „Keressétek mindenekelőtt a menyneknek országát — de ez az ország nem e világról való ...;“ a háborús szenvedésektől vérző nemzetekhez azonban így szól: „Keressétek az igazság és az örök béke országát — s ez a mennyország már e Földön megadatik nektek“. A sok millió kis emberorsót szemlélve nem hisz az erkölcs földi diadalában, erény és boldogság itten különböző utakon járnak; az egész emberiség sorsát nézve azonban azt hiszi, hogy az igazság és örök-béke feltartóztathatatlanul — sőt az előrehaladás idejének fokozódó gyorsulásával — közeledik diadalához, erkölcs és politika itten egymással karöltve járnak. Tagadhatatlan tehát, hogy a „Tiszta Ész“ nagy kritikusa az örök béke kérdésében igen nagy mértékű, és nem is egészen következetes, optimizmusnak hódol. Aki ezt az optimizmust nem teszi a magáévá, annak azonban az örök béke kérdésével is kétkedően kell szembe állnia. S ennél a kétkedésnél eszébe fognak talán jutni az örök béke elérhetetlenül szép ideáljára vonatkoztatva a nagy német filozófushoz méltó görög bölcsnek, Plátónak szavai, hogy az ideálok nem szállanak a Földre.

Lássuk azonban, hogy mi történt Kant óta a béke-gondolat megvalósításának az érdekében? Az kétségtelen, hogy az utolsó száz esztendőben a „háborút kizáró szerződéseknek“, s ami azzal egyértelmű, a döntőbíráskodásnak az eszméje nagy előhaladást tett. *1853-ban* az amerikai szenátus a döntőbíráskodás mellett foglalt állást. Az *1899. és 1907. évi hágai békekonferenciák* pedig az egész világ érdeklődésének a homlokterébe állították ezt a kérdést. Mind az 1899. évi I-ső, mind az 1907. évi II-ik hágai konferencián e körül a kérdés körül voltak a legnagyobb viták. S ha most a Kellogg-szerződésnek azt a tagadhatatlanul nagy külső sikerét, hogy a leghatalmasabb államoknak nagy csoportja sietett aláírni, a kisebbrendű hatalmak pedig különös megtisztetésnek vették, hogy a csatlakozás lehetősége — egy későbbi időpontban — számukra is megnyitott, összehasonlítjuk a hágai konferenciák elé terjesztett, s a Kellogg-javaslatnál is sokkal ártatlanabb javaslatok teljes sikertelenségével: akkor úgy látszik, hogy a haladás valóban igen jelentékeny.

Az I-ső hágai békekonferencia elé terjesztett orosz javaslat döntőbírárság elé utalta volna általában a jogviták, különösen a nemzetközi szerződések értelmezéséből eredő jogviták esetét,

azonban ezt is csak akkor, ha az az államok becsületével vagy *életérdekével* nem ellenkezik, és még így is maguk az érdekelt államok lettek volna hívatva eldönteni azt, hogy az ügy döntőbírótság elé tartozik-e vagy sem. Kivételt csak egynehány egészen másodrendű jelentőségű jogvitára tett volna a javaslat, amennyiben ezeket feltétlenül döntőbírótság elé utalta volna. Arról, hogy ne csak jogi viták, hanem az érdekellentétekből fakadó nagy nemzetközi viszályok is bírói döntés alá kerüljenek, szó sem volt. És mégis amint ismeretes, felállott Zorn professzor és bejelentette a Német Birodalom vétőját, amin a kötelező döntőbíráskodásnak ez a szelíd tervezete is megfeneklett. Megalkottak ugyan egy szervezetet, a Hágai Állandó Választott Bírótságot — s később megépítettek egy gyönyörű békepalotát —, a döntőbíráskodás igénybevételét azonban teljesen az érdekelt államok tetszésére bízták.

A II-ik hágai békekonferencián azután fokozott erővel újult ki a küzdelem az egész világra kiterjedő *kötelező* döntőbírótsági szerződés létrehozásáért. Több (11) javaslattal is próbálkoztak, hogy legalább bizonyos kis mértékben a kötelező döntőbíráskodás elvének az elismerését kiharcolják, azonban siker nélkül. Itt is főként Németország ellenzésén szenvedtek hajótörést a különböző nagy gonddal megszerkesztett s a semminél kevéssel többet mondó amerikai, svéd-portugál, szerb, stb. javaslatok. Egyetlen ponton sikerült csupán eredményt elérni: az ú. n. *Porter-egyezmény* megalkotása által, amely „a fegyveres erőnek szerződésből eredő pénzbeli követelések behajtására történendő felhasználását“ óhajtotta korlátozni. A Kellogg honfitársáról, Porter amerikai delegátusról elnevezett konvenció kimondta ugyanis, hogy ha valamely állam alattvalóinak szerződésből — (de nem más, pl. kártérítési igényből) — eredő pénzbeli — (és nem másfajta) — követelését érvényesíti valamely másik állam ellen, csupán akkor fordulhat a háború eszközához, ha az adós állam visszautasította a választott bírótság igénybevételét, vagy nem teljesíti a választott bírótság ítéletét. Ebben az esetben tehát tulajdonképen kimondták a kötelező (obligatorius) döntőbíráskodás elvét; azonban, amint az elmondottakból kitűnik, csupán a hitelezők államára nézve, az adós állam választhatta a döntőbírótság helyett a háborút. Egyébként pedig továbbra is csupán a fakultatív döntőbíráskodás elve érvényesült.

Igaz, hogy egyes államok maguk között mind gyakrabban

kötöttek külön döntőbíróági szerződéseket, amelyekben egyes esetleg felmerülhető vizsgálataiknak döntőbíróóság igénybevétele általi elintézésére kötelezték magukat. Az 1-ső hágai békekonferenciától a világháború kitöréséig 112 ilyen külön döntőbíróági szerződés létesült és ratifikáltatott. Köztük nem egy olyan is, amelyben a szerződő államok kivétel nélkül *minden vizálynak* döntőbíróóság útján történendő elintézését írták elő; Dánia 1904-től 1907-ig például három ilyen szerződést is kötött (Hollandiával, Olaszországgal és Portugáliával). Figyelemreméltó továbbá az is, hogy a Hágai Állandó Választott Bíróóság már a világháború előtt 12 ítéletet is hozott, s ezen ítéletek végrehajtását az érdekelt államoknak sohasem jutott eszükbe megtagadni.

Jött a háború, azután jöttek a Párizs-körüli békék, amelyek nemcsak a győzők kegyetlen bosszújával, hanem egyúttal szelid pacifizmusával voltak tele. Megalkották a *Nemzetek Szövetségét*, főként mint a *nemzetek* békés együttműködésének és a béke fenntartásának szervezetét. A Nemzetek Szövetségének Egyességokmánya e célból 12-ik cikkében kimondta, hogy a Szövetség összes tagjai kötelezik magukat arra, „hogy a közöttük esetleg felmerülő vitás kérdéseket, amelyek szakadáshoz vezethetnek, vagy választott bíróság döntése, vagy a Tanács vizsgálata alá bocsátják.“ *Minden vizály* esetére kötelezően kimondták tehát az említett *alternatívát*. Ez azonban semmiesetre sem jelentette a kötelező döntőbíráskodás elfogadását, mert hiszen e helyett az érdekelt állam választhatta „a Tanács vizálgátát“ is. A Tanács eljárása pedig csupán a közvetítés, vagyis a tanácsadás jellegével bír ezekben az esetekben: az Egyezségokmány 15-ik cikke szerint ugyanis a Tanács szótöbbséggel hozott határozatának egyáltalában semmi kötelező ereje nincsen, ebben az esetben t. i. — amint azt a 15-ik cikk gyönyörűen megfogalmazott szavai mondják — „a Szövetség tagjai fenntartják maguknak azt a jogot, hogy akképpen cselekedjenek, amint azt a jog és igazság érdekében szükségesnek látják.“ De még a Tanácsnak (a vitában álló felek szavazatától eltekintve) *egyhangúlag* hozott határozata sem bír kötelező erővel: az előbb idézett cikk szerint ugyanis az ilyen egyhangú határozatnak is csak az a hatása van, hogy nem indítható háború az ellen a fél ellen, amely elfogadta. Ha azonban az esetleg nagy kínok között megszületett — még pedig, hogy legalább sietségben és igyekezetben ne legyen hiány, a 12-ik cikk szerint már hat hónapon belül

meghozandó — határozatot egyik fél sem fogadja el, akkor a Tanács egyhangú határozatának szintén semmi jelentősége sincsen. Elmondhatjuk tehát, hogy az ú. n. „tanácsi vizsgálat“ a jól megszervezett impotencia képét mutatja; az az állam, amely vitás ügyét döntőbírótság elé vinni nem akarja, bátran választhatja helyette ezt az ártatlan társasjáték-félét. — Igaz, hogy az Egyezségokmány 13-ik cikke nemcsak azt mondja ki, hogy választott bírósági döntés alá tartoznak azok a vitás ügyek, amelyeket mind a két szemben álló fél hajlandó választott bíróság elé vinni, hanem egyúttal úgy rendelkezik, hogy: „a választott bírósági döntésre alkalmas vitás esetek közé tartozóknak mondatnak ki általában: valamely szerződés értelmezése, a nemzetközi jogi jogviták, továbbá olyan tények megállapítása, amelyek valóságuk esetén valamely nemzetközi kötelezettség megszegését jelentenék, s egyben az ilyen esetben tanúsítandó jóvátétel terjedelme és módja.“ Ez a rendelkezés tehát feltétlenül és *kötelezően* döntőbírószági elintéztést ír elő általában a *jogi* viták esetére; amidőn azonban hozzáteszi, hogy: „az ilyen vitás esetekben döntésre hivatott választott bíróság az a bíróság lesz, amelyben a felek a vitás esetre nézve megállapodnak ...“, akkor tulajdonképpen tágas kaput nyit meg a döntőbíró elől menekülni igyekvő rosszhiszeműség számára, mert azt már nem mondja meg, hogy mi történjék akkor, ha a felek a döntésre hivatott választott bíróságban megállapodni nem tudnak vagy nem akarnak. — Figyelemre méltó végül az Egyezségokmánynak az a rendelkezése is, amelyben az egyes államok kötelezik magukat, hogy a döntőbírótság ítélete vagy a Tanács határozata után még három hónapig nem kezdenek háborúba. Ez a rendelkezés ugyan elsősorban azt bizonyítja, hogy mennyire *jogos eszköznek tekintette* még az Egyezségokmány is nemzetközi viszályok elintézésére a *háborút*, másrészt azonban felismerhető benne az a törekvés is, hogy a háborút — ha már megakadályozni nem tudja — legalább elodázza, hátha elkerülhetővé teszi majd azt minden baj legbölcsebb orvosa: az idő múlása.

Miután végigtekintettünk azokon a hiábavaló erőlködéseken, amelyeket a két hágai békekonferencia a kötelező döntőbíráskodás elvének a megvalósítása érdekében kifejtett, s miután látnunk kellett, hogy milyen gyarló módon érvényesült ez az elv a Nemzetek Szövetségének Egyezségokmányában is, mindezek után el kell ismernünk, hogy a *Kellogg-szerződés* tagadhatatlanul nagy

haladást jelent a pacifizmus útján. Hiszen a Kellogg-szerződés *minden viszályra* nézve *kötelezővé* teszi a békés elintéztést;¹⁰ s mint a nemzeti politika eszközt *minden háborút* jogtalanak jelent ki és eltilt.¹¹

Kétségtelen, hogy a Kellogg-szerződés óriási, hétmérföldes-csizmás lépés a nagy nemzetközi *kijelentések* terén. S aki hinni tud abban, hogy az örök-békét egyszerűen *dekretálni* lehet, az most már abban az édes reménységben is ringatódhatnak, hogy igazán nem vagyunk távol az örökös béke Ígéretföldjétől.

Az újabkori pacifista törekvések útján messze kiemelkedő kilométerkő a két hágai békekonferencia, s az, aki ezt a békeművet életre hívta, a béke-cár, két és fél millió halott katonájával együtt a világtörténet legnagyobb és legvéresebb háborújának lett az áldozatává. A történelem folyamán egyre erősödnek a pacifista törekvések, egyre szebb terveket szövöget a békevágy, s másrészt egyre nagyobbak és borzalmasabbak lesznek a háborúk, egyre fokozódik és technikailag egyre tökéletesedik a fegyverkezés. Azt mondhatnám, ha szabad egy hasonlattal élni, hogy a pacifista tervek csodálatos csillagképek az emberiség életének égboltozatján, amelyek mindegyre fokozódó fényben ragyognak, — nem akadályozhatják meg azonban, hogy tomboló erővel kitörjön a vihar, amely, ha jön, sötét felhőivel elborítja őket, — de amelynek elmúltával a törhetetlen optimizmus fényében tovább tündökölnék a csillagképek.

Kétségtelen, hogy az örök békét nem lehet egyszerűen dekretálni; nagy kijelentésekkel s ünnepélyes szerződésekkel nem lehet a háborúnak a siker reményével hadat üzenni. Amint a béke felé nem szerződéseknek a paragrafusai, hanem a háború borzalmi és szenvedései hajtják az emberiséget, akként a háborúba sem az sodorja a nemzeteket, hogy hiányzik a háborút eltöltő — vagy ha úgy tetszik, a „háborút kizáró“ — paragrafus: hanem a béke igazságtalanságai vagy egyéb nyomorúságai, tiszteletreméltó avagy

¹⁰ A szerződés II-ik artikulusa kimondja: „Les Hautes Parties Contractantes reconnaissent que le règlement ou la solution de tous les différends ou conflits, de quelque nature ou de quelque origine qu'ils puissent être, qui pourront surgir entre elles, ne devra jamais être recherché que par des *moyens pacifiques*.“ — A szerződésnek ezen II-ik és a fentebb a 7-ik jegyzetben idézett I-ső artikulusán kívül még egy III-ik artikulusa is van amely a szerződés ratifikálásáról valamint a későbbi csatlakozásokról intézkedik.

¹¹ V, ö. a fentebb a 7-ik jegyzetben elmondottakkal.

bűnös nagy emberi szenvedélyek, az uralom vágya vagy a szabadság szomjuzása.

Kétségtelen, hogy az örök-béke kérdése nem olyan egyszerű kérdés, amelynek „elfogadása“ vagy „elnemfogadása“ felett Kellogg ajánlatára Poincaré vagy Chamberlain urak határozhatnának. Sokkal bonyolultabban, mint azt a pacifizmus hinné, a jogosult kételkedés nagy kérdőjével lép elibénk az a kérdés, hogy lehetséges-e egyáltalában az örökös béke, remélhető-e, képzelhető-e — bármilyen távol jövő kódében — a háború veszedelmének a megszűnése?

Ehhez a kérdéshez legyen szabad befejezésül egy néhány gondolatot fűzni.

III.

Hogy lehetséges-e egyáltalában az örök béke? Ezt a kérdést nem a *szociológus* szemszögéből akarjuk vizsgálni. Nem fogjuk kutatni azt, hogy várható-e vajjon azoknak a nagy társadalmi erőknek, azoknak a hatalmas gazdasági, faji, kulturális és egyéb energiáknak, amelyek eddig olyan bőven tápláló forrásai voltak a háborúk véres folyójának, jövőbeli kiapadása? Mindez többé-kevésbé a jóslások és jóvendölések kódös mezejére vezetne. A *jogfilozófia* szigorúbb szempontjait alkalmazva inkább azt igyekszünk röviden kimutatni, hogy *a pacifista álmok logikai ellentmondást rejt magában.*

Ennek a bizonyításánál két gondolatra fogunk támaszkodni: az egyik, hogy a pacifizmus következetesen végiggondolva az anarchizmushoz vezet, a másik, hogy az anarchizmus felfogása kellően végig nem gondolt, ellentmondásos koncepció.

1. Ami a pacifizmusnak és az anarchizmusnak szoros kapcsolatát illeti, az összefüggésnek az egyik oldalát, még pedig az anarchizmusnak a pacifizmushoz való hozzákapcsolódását, könnyű észrevenni: az anarchizmusnak, amely el akarja törölni a jogot és az államot a föld színéről, azért, mert kényszert és erőszakot lát bennük és mert elítéli embernek ember felett gyakorolt mindenféle hatalmát, szükségképpen el kell törölnie a háborút is, mert hiszen ez fokozott kényszert és erőszakot jelent. De az örök békét jelentené az anarchizmus megvalósulása már csak azért is, mert ha nem volnának többé államok, úgy nem volna, ami egymással

háborút viseljen. Az anarchista ideál szerinti társadalom az emberiségnek minden kényszer nélküli, harmonikus, önkéntes összeműködése volna, tehát egyúttal az örök béke. Nehezebb meglátni az összefüggésnek a másik oldalát, még pedig a pacifizmusnak az anarchizmushoz való hozzákapcsolódását: azt, hogy nemcsak az anarchizmus jelent egyúttal teljes pacifizmust, hanem hogy a pacifizmus is az anarchizmushoz vezet. Első pillanatra úgy tűnik fel, hogy az államok háborús tevékenységének a megszűnése semmiképpen sem vonja még maga után az államok egyéb tevékenységének a megszűnését, sőt éppen ellenkezőleg nagyobb teret nyit az utóbbi számára.

Ha azonban meggondoljuk azt, hogy az örök béke, a háborúk megszűnése, azt jelenti, hogy az államok lemondanak *kifelé* az erőszak és kényszer — amint mondani szokták — „brutális“ eszközének az alkalmazásáról, akkor nehezen tudjuk belátni, hogy miért ragaszkodjanak továbbra is „az erőszak és kényszer brutális eszközéhez“ *befelé*, saját alattvalóikkal szemben? Ha pedig befelé is a béke szelleme lengi át az államokat, ha a kényszeralkalmazásról nemcsak kifelé, más nemzetekkel szemben, hanem befelé, saját népükkel szemben is lemondanak, ha tehát megszűnik minden állami kényszer: akkor megszűnik maga az állam. Távol áll tőlünk, hogy az államban ne lássunk semmi mást, mint lélek nélküli kényszert; nagy hiba volna a modern állam hatalmas szociális és kulturális feladatait észre nem venni, azonban az állam legmagasabb szociális és kulturális tevékenységére is jellemző, hogy az kényszer által is *biztosított* tevékenység, s különösen kényszer által is biztosítva van a minden állami tevékenység alapját alkotó anyagi eszközök előteremtése. Az a társadalom, amely mindazokat a nagy funkciókat, amelyeket ma az állam lát el, a kényszeralkalmazás minden lehetősége nélkül teljesítené, már nem állam, hanem önkéntes összeműködésen alapuló szabad anarchista társadalom volna. S ezért elmondhatjuk, hogy ha a pacifista állam nemcsak kifelé, hanem következetesen befelé is felhagy a kényszeralkalmazással, ha nemcsak kifelé szűnik meg hatalmi szervezetnek — vagyis államnak — lenni, hanem befelé is, akkor a pacifizmus egészen következetesen elvezetett az anarchista ideálhoz.

A pacifizmus elképzelése szerint az államok egymás között háború és kényszeralkalmazás nélkül mindent igazságos megegyezéssel, a bölcs belátás szavára hallgatva intéznének el; beleilleszt-

hető-e vájjon ebbe az elképzelésbe, hogy viszont belső ellenségeikkel szemben vérpaddal, börtönökkel és — horribile dictu — fegyveres erővel hadakozzanak, s ne tudjanak — a nemzetközi életben minden csodára képes — igazságos és bölcs belátással boldogulni? Az idegen államokkal és embermillióikkal szemben felesleges óvatosság volna megőrizni a fegyvert, saját polgáira tekintettel azonban mégse adhatná ki az állam kezéből a kardot? — A pacifizmusnak előfeltétele, hogy feltétlenül *bizzunk az emberi jóságban és okosságban*, amely kard nélkül feloldja a leghatalmasabb nemzetközi érdekellentétek gordiusi csomóját is; ha azonban az emberi jóság és okosság iránt ilyen határtalan bizalommal viseltetünk, akkor hinnünk kell abban is, amit az anarchizmus tanít, hogy t. i. az ember harmonikus társadalmi együttműködésre állami kényszer nélkül, önmagától is képes. A pacifizmushoz az emberi természet jóságába vetett olyan határtalan hit szükséges, amely bőven elég az anarchizmus felfogásához is. S minthogy egy szájból hideget és meleget fújni egyszerre nem lehet, minthogy az emberi természetet nem tarthatjuk jónak akkor, amidőn az anarchizmusról, és rossznak akkor, amidőn az anarchizmusról van szó, minthogy nem lehetünk az emberi sorsot illetőleg optimisták csupán a nemzetközi viszonylatokat tekintve — amint azt már Kanttal szemben is megjegyeztük — egyébként pedig pesszimisták: azért *a pacifizmusnak is következetesen az anarchizmushoz kell vezetnie*. Nemcsak az anarchizmus foglalja tehát magában szükségképpen a pacifizmust, hanem fordítva, a pacifizmus is szükségképpen magában rejtje az anarchizmus csiráit. Az a látszat, hogy az állam háborús tevékenységének a megszűntével csak annál nagyobb tér nyílna békés tevékenysége számára, sokban csalóka látszat. Az állam hatalmi szervezetének kifelé történt összeomlásával az állam kényszergépezete befelé is meginog. Az kétségtelen, hogy az állam kényszeralkalmazásra irányuló tevékenységének a megszűntével mindazok a társadalmi erők, amelyek az állam által e kényszerfunkciókra megszervezve voltak, felszabadulnának, s a társadalom egyéb erőivel együtt „hasznos munkát“ végezhetnének, *feltéve* természetesen — de meg nem engedve — hogy ezek az erők ezt a munkát állami szervezetség és kényszer nélkül is elvégeznék. Ez éppen az anarchizmus problémája,

A pacifizmus nem egyéb — akármilyen paradox legyen is ez — mint *az államok egymásközi viszonyára korlátozott anar-*

chizmus. A benne rejlő alapgondolat logikai feszítő erejének azonban szét kell vetnie ezt a korlátot, s a pacifizmus részleges anarchizmusának az általános anarchizmusba kell torkolnia. A pacifizmus útja tehát szükségképpen az anarchizmus mezejére vezet. Szívvel-lélekkel pacifista csak az lehet, aki az anarchizmus ideológiájában él,

2. Az anarchizmusnak a gondolatvilága azonban, amint már említettük, telve van ellentmondásokkal. A legkirívóbb ellentmondás benne pedig az, hogy el akarván törölni a föld színéről minden kényszert, szükség esetén kényszerrel is meg kellene akadályoznia azt, hogy kényszer érvényesüljön: ami ellentmondás. Vagy pedig tűrnie kellene minden kényszert, ami, a kényszer kiküszöbölésére irányuló célt tekintve, ugyancsak ellentmondás. A fizikai kényszernek csak fizikai kényszerrel lehet sikerrel ellentállani, a kényszert csak kényszerrel lehet feltétlenül megszüntetni, s ezért: egyáltalában nem lehet megszüntetni. Ha az anarchizmus komolyan el akarja törölni embernek ember felett gyakorolt minden hatalmát, akkor magának kell egy olyan hatalmat megszerveznie, amely az ilyen hatalomgyakorlást szükség esetén megakadályozza. S ez az anarchista hatalom — micsoda ellentmondás! — maga is emberek által emberek felett gyakorolt hatalom volna.¹²

3. Minthogy pedig, amint fentebb kimutatni igyekeztünk, a pacifizmusnak azonos a gondolatvilága az anarchizmuséval, nem kell hosszasan bizonyítani, hogy a pacifizmus felfogása is mennyi ellentmondást rejteget magában. A pacifizmus az államok egymás közti viszonyára alkalmazott anarchizmus, vagyis — mennyi ellentmondás van már ebben a szóban is! — *az államok anarchizmusa*. Államnak állam ellen gyakorolt kényszerhatalmát, vagyis háborút, pedig ugyancsak nem lehet másként biztosan megakadályozni, mint az erő hatalma által. A háborúra felvonuló haderőt nem fogják feltartóztathatni pacifista szerződések bármennyire agyafűrt paragrafusai; a masírozó ezredeket csak hasonló erő tudja megállítani. Egyszóval az „államok anarchizmusa“ is magában rejti az anarchizmusnak azt a nagy ellentmondását, hogy kényszerrel kellene megakadályozni, hogy kényszer érvényesüljön, avagy tűrni kellene minden kényszert. Vagy tűrni kellene, hogy a pacifista szerződések csúfságára véres háborúk dühöngjenek, vagy pedig

¹² Bővebben tárgyalja az anarchizmus kérdését „Bevezetés a jogfilozófiába“ c. munkája (Bpest, 1923, 334—347. 11.)

erővel is *érvényt* kellene szerezni ezeknek a szerződéseknél, amikor a pacifista szerződés érdekében kellene háborúskodni, vagyis háborúval kellene a háború folytatását megakadályozni, aminél nagyobb ellentmondás nehezen képzelhető el. Minthogy a háborút is csupán háborúval lehetne megszüntetni, azért: *egyáltalában nem lehet megszüntetni.*

Igaz, mondhatná valaki, hogy a pacifizmus diadalának előfeltétele az általános lefegyverzés. Azonban ezt a lefegyverzést is mindenképpen, tehát — ha szükséges — erővel is keresztül kellene vinni; *fél* kellene *lefegyvereznünk* tehát, hogy a *lefegyverzést* ki-kényszeríthessük, ami ugyancsak ellentmondást foglal magában.

A világbékét — úgy látszik tehát — csak egy hatalmas *világ-állam* létre jövele tudná biztosítani. így vezet el a békés pacifizmus a világhatalmi imperializmushoz, ami kétségtelenül szintén nincsen ellentmondás nélkül. Már Kant fentebb ismertetett munkájában a következőket olvashatjuk: „az államok számára sincsen az ész belátása szerint más mód arra, hogy egymásközi viszonyaiknak abból a törvénynélküli állapotából, amely csupa háborúskodást jelent, kikerüljenek, mint az, hogy miként az egyes emberek feladták, úgy ők is feladják vad (törvény nélküli) szabadságukat, nyilvános kény szerszabályok alá hajoljanak, és ekként megalkossák az egyre növekvő, s végül a Föld összes népeire kiterjedő Nemzetek Államát (civitas gentium). Minthogy azonban erre a nemzetközi jogról alkotott eszméjükhöz ragaszkodva egyáltalában nem hajlandók... azért (ha nem akarjuk azt, hogy minden veszendőbe menjen) a *világkötársaság* pozitív eszméjét a háborút kizáró egyre szélesbülő *szövetség* negatív szurrogátumának kell pótolnia, amely a jogot megvető harcias szenvedélyek áradatát feltartóztathatja, bárha azok kitörésének állandó veszélye folytonosan fenyegetni fog is.”¹³ Meg kell jegyeznünk mindehhez azonban, hogy a világállam létre jövele sem biztosítaná okvetlenül az örök békét; csupán a *külháborúk* szünnének meg — addig, amíg a világállam valóban fennáll, — de az óriási világállam egyes részei közötti, valamint a világállam és egyes részei közötti *belháborúk* lehetősége továbbra is fennmaradna. Világállam nélkül viszont, az önálló államok sokasága mellett — amint azt Kant megjegyezte — a háború állandó veszélye folytonosan fenyegetne.

Végezzük azzal, amivel kezdtük. A háború kimondhatatlan

¹³ Id. m. (Akad. kiadás) 357. 1.

bajt, rombolást és szenvedést jelent. A háborús pusztítás fúriáit felszabadító istennő felé méltán száll a sorscsapástól megrendült emberiség lelkéből a fájdalmas Virgilius-i sóhaj: „Infandum, regina, jubes renovare dolorem! ...“

Mondottuk azonban azt is, hogy mindaddig, amíg lesznek az embereknek ideáljaik, készen kell állniok arra is, hogy ha kell az életüket feláldozzák értük, s hogy mindaddig, amíg a nemzetek lelkében is élnek eszmények, készen kell állniok arra is, hogy magukra vegyék értük, ha kell a háború keresztjét. A békeideál maga is ilyen eszmény, amely, ha nem hajlandó érte az emberiség síkraszállni, elhalványul, ha pedig háborúba száll érte, úgy ellentmondásra vezet. A legragyogóbb, legtisztább eszmények is az emberiség szíve vérében nőnek fel és embervérre szomjúhozhatnak, mint ahogy minden nagy és szép alkotás ezen a földön emberi szenvedésbe és áldozatba kerül; maga a béke-ideál is ilyen vérszomjas eszmény. És mégis milyen sivár volna a föld, milyen értelem és érték nélküli volna az élet ezek nélkül az eszmények nélkül. S ezért a pacifizmus útján felbukkanó minden újabb tervnél, minden újabb kísérletezésnél is arra kell gondolnunk, hogy a nemzetek életére is áll a Schillerből vett idézet:

„Und setzet ihr nicht das Leben ein,
Nie wird euch das Leben gewonnen sein.“

vitéz Moór Gyula.